

Prilog psihologiji ratnog zločinstva

PETAR KOSTIĆ

Vojna akademija Vojske Jugoslavije, Beograd

Autor je analizirajući literaturu i na osnovu opservacija tokom boravka na ratištu pokušao da dublje istraži okolnosti i činioce koji određuju ratno zločinstvo u oružanoj borbi. Činioci koji podstiču nehumanost u ratu obuhvataju situaciono-taktičke, normativno-borbene, društvene i konkretnim borbenim okolnostima određene uslove. Osnovni nalaz je da okolnosti više doprinose činjenju ratnog zločina nego ličnost njegovih počinilaca. Uostalom, zar količina zlodela u ratu ne prevazilazi moć predisponiranih pojedinaca da ih sami sve počine? Okolinsko objašnjenje ratnog zločinstva utemeljeno je na tri grupe dokaza: intersubjektivne saglasnosti drugih istraživača koji su se bavili problemom zverstva u ratu, eksperimentalnih podataka i činjenice da obuka profesionalnih ubica nije usredsređena na ličnost već na "objektivno" pravdanje nužnosti ubijanja i okolinsko podsticanje emocionalnih stanja u kojima ljudi ubijaju (ne samo u ratu). Autor opisuje i okolnosti i dinamiku događanja ubistava i silovanja u jugoslovenskom građanskom ratu. Mere i postupci radi smanjenja brutalnosti u ratu obuhvataju niz taktičkih i komandnih mera i postupaka. Ipak, dve su mere odlučujuće: čvrsta borbena disciplina i dvostruka odgovornost: naredbodavca i izvršioca.

Ključne reči: rat, ratni zločin, osobine ličnosti, borbena situacija, sprečavanje ratnih zločina.

Osnovna pravila humanitarnog prava

Švajcarac Anri Dinan (Despot, 1989) slučajno je bio svedok masakra kod Solferina 1859. godine u bici između italijanske i austrijske vojske. Užasnut i potresen patnjama ranjenika u ovoj bici napisao je knjigu "Sećanje na Solferino", koja je bila osnova da se u Ženevi konstituiše "Međunarodni stalni

komitet za pomoć ranjenicima i vojnicima" koji danas postoji pod nazivom "Međunarodni komitet Crvenog krsta" (MKCK).

Poznate Ženevske konvencije iz 1949. godine svojim osnovnim pravilima štite ranjenike, bolesnike, brodolomce, ratne zarobljenike i civilna lica za vreme rata, profesionalno i priučeno sanitetsko osoblje i verska lica, stacionarne i pokretne sanitetske objekte (civilne i vojne) koji nose jasno uočljivu oznaku crvenog krsta (crvenog polumeseca).

Osnovni cilj ovih konvencija je da se smanje, prilikom izvršenja borbenih zadataka, nepotrebne žrtve i patnje ljudi kao i razaranja dela ljudskih ruku i prirodnih objekata u ratu.

Da bi se jasno razdvojio objekat zaštite humanitarnog prava od ostalih ratom zahvaćenih ljudi, ratno pravo definiše pojam borca koji, ako postane žrtva rata (ranjen, zarobljen, oboleo, nestao) ima pravo da se stavi pod zaštitu humanitarnog prava. Ratnik (borac) je svaka osoba koja otvoreno nosi oružje, poštuje pravila ratnog prava, pripada oružanim formacijama koje imaju pretpostavljenog starešinu i nosi uočljiv znak i uniformu. Insistira se da ratnik mora pripadati borbenom sastavu i imati svog komandira (komandanta) upravo zato, da bi se istakla dvostruka odgovornost za kršenje odredbi humanitarnog ratnog prava (jer odgovara ratnik-počinilac i njegov pretpostavljeni starešina ako je naredio izvršenje neke borbena akcije u kojoj su povređena pravila ponašanja).

Postoji skup osnovnih (štite žrtve rata u svakoj prilici) i posebnih pravila (štite žrtve rata u slučaju ranjavanja, bolesti, brodoloma i zarobljavanja).

Pet je osnovnih pravila humanitarnog prava koja se zasnivaju na Ženevskim konvencijama. Najopštije pravilo štiti goli život i ljudsko dostojanstvo svake žrtve rata (ranjenik, bolesnik, brodolomac, civilno lice, sanitetsko i versko osoblje) od ničim izazvanog napada; zatim, svaki borac mora poštovati osnovna i posebna pravila "u svakoj prilici". Dakle, i onda kada protivnik krši ista pravila ili kada starešina naređuje suprotno. Drugim rečima, za ratni zločin odgovaraće svako ko izvrši ili naredi kršenja pravila humanitarnog prava. U opštem smislu zločin je ubijati, mučiti, telesno ili psihčki kažnjavati ljude, uzimati taoce ili izvršiti smrtnu presudu bez suđenja okrivljenom. Treće pravilo veli da se niko ni u jednoj prilici ne može odreći zaštite humanitarnog prava. Četvrto pravilo obezbeđuje mehanizam čije delovanje doprinosi ostvarivanju prethodnih pravila definišući institut sile zaštitnice (najčešće je to Međunarodni komitet Crvenog krsta) državljana jedne zaraćene strane. Peto pravilo tiče se odredbe da niko u ratu nije isključivo sam lično odgovoran već je odgovorna i država čiji je on građanin.

Međunarodna konvencija humanitarnog prava u nekim svojim odredbama posebno definiše prava žena da budu zaštićene od svih povreda koje su specifične za njih s obzirom na pol (da ne budu silovane, izvrgnute nemoralu ili ugrožene u svom stidu prema muškarcima).

Činioci koji, po logici borbe, podstiču nehumanost u ratu

Ukratko, ratni zločin nastaje kada jedna od strana bez jasnog borbenog cilja izaziva nepotrebne ljudske patnje ili uništavanje materijalnih dobara u prostoru bez vojnih instalacija. Ali, kasnije ćemo videti da je jedna vojska onoliko jaka koliko je narod kome pripada u stanju da podnese civilne žrtve. Grubo rečeno, trpljenje ratnih zločina uslov je pobeđe, a onaj ko pobeđi sudiće prekršiocima međunarodnog ratnog prava sa suprotne, ali ne i sa svoje strane (nije uljudno, ali podsećam, na činjenicu da je komandant bilo kog nacističkog konc-logora ratni zločinac, ali ne i naredbodavci i izvršioc i nuklearnih napada na japanske gradove). Dakle, ratovi i nastaju zato što se sukobljene strane odriču mnogih uzajamno prihvaćenih pravila ponašanja. Oružani sukobi skoro uvek, manje ili više, dovode u pitanje opstajanje i pridržavanje odredbi međunarodnog ratnog prava. Zašto?

Šta je, zapravo, cilj borbe? Evo jedne prihvatljive definicije koja veli da je cilj borbe "... nanošenje gubitaka protivniku u ljudstvu, ratnoj tehnici i teritoriji" (Vojni leksikon, 1969). U novije vreme ratni cilj je i širenje geopolitičkog uticaja, odnosno uspostavljanje kontrole nad društvenim, pogotovu političkim ponašanjem pojedinaca i velikih grupa stanovništva. Ovo proširenje definicije borbe u smislu širenja geopolitičkog uticaja (iza koga sledi širenje interesnog - ekonomskog, pre svega - uticaja) sve više se približava najpoznatijoj definiciji rata "kao nastavka politike drugim sredstvima".

Bilo da pođemo od definicije borbe ili definicije rata neminovno se susrećemo sa paradoksom: humanost je u ratu, pogotovu za stranu koja vodi odbrambeni rat, protivna njegovoj logici. Naime, nečovečnost u ratu nije sama po sebi cilj, već je instrument da se slomi moral ljudskog faktora najširih slojeva stanovništva iz koga njegova oružana sila crpe snagu za vođenje borbe. Drugim rečima, represalije prema stanovništvu i nehumano postupanje prema borcima - kada postanu žrtve rata (ranjenici, zarobljenici...) uvek su bili sredstva da se protivniku nanese najteži gubici: pad morala (odlučnosti i rešenosti za borbu) ljudskog faktora rata.

U novije vreme ovo se pokušava prikriti eufemizmima o ljudskim pravima i "nenaoružanim civilima", kao da se zaboravlja na činjenicu da su nenaoružani civili deo ratne mašine protivnika: oni su očevi, majke, sestre, braća, deca... boraca u ratnim jedinicama. Na jednom individualnom planu, psihološki posmatrano, kada se borbena motivacija sagleda iz najužeg ugla, ratnik se bori (pored želje da lično preživi), za svoj dom, svoju porodicu. Skoro da ne treba trošiti reči da bi se ovo dokazalo.

Da bi prethodni stav bio ubedljiviji korisno je da još više sa opšteg plana pređemo na konkretni nivo razmatranja postavljajući neka pitanja i nudeći odgovore koji su, vojnički posmatrano, prihvatljivi. Zapitajmo se šta je prethodilo vojnom slomu stare Jugoslavije? Bombardovanje gradova, čak proglašanih za otvorene. Kada je i kako slomljena fašistička Nemačka? Nije li

to bilo onda kada su "tepisi bombi" prekrili gradove, u ovom slučaju Nemačke? Šta je prethodilo slomu ogromne japanske ratne mašine - atomske bombe na Hirošimu i Nagasaki u kojima je bilo stotinak vojnika na odsustvu. Strateški posmatrano ne postoji nijedan rentabilni vojni cilj (zato što je rastresitost borbenog poretka neosporno doktrinarno vojno pravilo) za oružje masovnog uništavanja čak i manje (taktičke) snage osim civilima gusto naseljenih megalopolisa. Zašto su gradovi pogodne mete ratnih razaranja? "Gradovi su pogodne mete iz tri razloga: prvo, zato što oni proizvode za ratnu mašinu, drugo, zato što su oni saobraćajni čvorovi i centri za snabdevanje i, treće što se u njima može poubijati više ljudi". Ove reči je napisao američki vojni ekspert, pukovnik Maršal (Marchall, 1951). Da zaključimo upravo Maršalovim rečima: "... mase civila postaju štit koji pokriva vojne snage. Prema tome, mogućnost za konačnu vojnu pobjedu zavisi od toga da li će taj štit biti dovoljno jak da izdrži udarce..." (Marchall, isto).

Naravno, pragmatički posmatrano, tezi o nehumanosti kao instrumentu vojne pobjede može se prigovoriti navođenjem primera kada su represalije bile kontraproduktivne. Evo tri takva primera: Protiv Srba u Drugom svetskom ratu zverstva nisu bila efikasna, čak ni u odnosu 100 za 1; božićno "brutalizovanje" Vijetnamaca ubrzalo je slom američke i kvislinške vojne sile u Vijetnamu (Watson, 1984) i najzad, nemačka bombardovanja britanskih gradova nisu bila efikasna. Ne bi bilo teško dokazati da se u svakom navedenom, kao i u nenavedenim slučajevima neefikasnih represalija i zločinštava radi o suštinskoj grešci u proračunu. Na primer, visoko racionalni Nemci nisu mogli da pojme, logici protivnu, osobinu Srba da im je ideja o samožrtvovanju suštastvena podloga za kolektivno pamćenje izraženo u mitu o caru Lazaru.

Na osnovu već iznetih definicija borbe i rata sasvim je jasno da ratnicima ne preostaje baš puno prostora da bi u ratu bili čovečni zato što postoji niz posebnih razloga i okolnosti zbog kojih je borba kao ljudska delatnost krajnje surova i nehumana. Može se izdvojiti veći broj uslova koji podstiču nehumanost u ratu, posebno u građanskom ratu:

1. Ne postoji posebno omeđen prostor niti je moguće dogovoriti posebno vreme u kome bi se borbom razdvojene strane mogle sresti da odrade svoj posao. Naprotiv, hteli mi to ili ne ratom bivaju zahvaćeni svi ljudi, a ne samo borci, u svom životnom prostoru i realnom vremenu. Ovo se odnosi svakako više na savremene, a pogotovu građanske ratove.

2. savremena borbena sredstva neslućeno su povećala stepen nehumanosti rata, pre svega svojim načinom dejstva (razorna moć, masovnost uništenja, laka zrna koja povećavaju smrtnost i težinu rana), kao i načinom primene (primena na distancu, elektronsko - dakle bezlično - očitavanje ciljeva itd.). Na primer, ma koliko ratnici bili surovi malo je onih koji bi mogli da dete poliju benzinom iz kante, a zatim da ga zapale šibicom. Ipak, oni upravo to rade svakodnevno bez imalo zazora jer dete definišu kao dalek (očima nevidljiv) cilj, a radnju paljenja šibice zamenjuju pritiskom na dugme ili povlačenjem poluge (Milgram, 1990).

3. Mnogi taktički principi koji se uče kao pravila i odredbe u vojnim školama i, naravno, primenjuju u borbi, zahtevaju visok stepen brutalnosti da bi vatra, pokret, manevar i udar, osim destruktivnog, imali i psihološka dejstva, kao na primer, iznenađenje, maskiranje i prikrivanje, silina prvog udara itd.

4. Neka posebna borbena dejstva (izvidanja, prepadi, diverzije, napadi na komande i centre veze...) traže nečujno delovanje što od ratnika zahteva da "rade" bodežima, svilenim gajtanima ili tupim predmetima u bliskom telesnom kontaktu što je svirepo i krvavo. U tom cilju se formiraju i obučavaju jedinice posebne (specijalne) namene (izviđačke, diverzantske, policijske, padobranske, za brza dejstva i njima slične). Sasvim je logično da pripadnici takvih jedinica (što ćemo uskoro videti) moraju biti birani i obučavani tako da brutalnost koriste bez stida, krivice i kajanja da bi njihova efikasnost bila optimalna. Ne zaboravimo, ove jedinice, osim realnog efekta, nastoje da brutalnošću i svirepošću povećaju psihološki efekat da bi se na protivničkoj strani slomio borbeni moral i volja.

5. Ljudi se tokom rata kao ličnosti menjaju (karakterno, emocionalno) u smislu sve veće spremnosti da sve surovije delaju. Svoja stanja različito opisuju: hvata ih "krv rata", obuzima "želja da uživaju u patnji", ispunjava "mržnja prema svemu živom", a težnja za osvetom ne retko postaje svrha pojedinačnog života. Nekima rat pruža mogućnost da, ispunjavajući ratne ciljeve uživaju u ljudskoj patnji, suzama i krvi - što nisu smeli ili mogli u miru. Drugi će tek u ratu pronaći u sebi potencijal da čine zlo osećajući zadovoljstvo, a ne stid, kajanje ili samilost: svirepost im "ulepšava dan". Ovome u prilog idu i one koncepcije obuke čiji je cilj da se ratnici još u vreme mira pripreme da budu surovi u ratu (Watson, 1982).

6. Emocije, a mržnja najviše, snažan su motiv (pokretač) ljudi u ratu. Da bi se dobro borili sami će naučiti, ako već nisu, da mrze.

7. Razmene zarobljenika dok traje rat povećavaju stepen nemilosrdnog uništavanja ljudi: Jednom zarobljen pa razmenjen borac želeće da se sveti za svoje logorske muke. Da ne bi bio razmenjen i da ne bi mogao da se sveti, on biva ubijen.

8. Građanski ratovi su uvek nemilosrdniji od međunacionalnih: naime rat pruža mogućnost ljudima da "naplate" osim novonastalih, ratnih i "stare račune" iz mirnih vremena, dok su živeli jedni uz druge.

9. Najzad, posredno psihološko objašnjenje erupcije mržnje i zločinstva u jugoslovenskom građanskom ratu može se naći u analizi ličnosti Jugoslovena na osnovu Ajzenkovog upitnika EPQ (Šipka, 1988). Autor je utvrdio da Jugosloveni iz bivše SFRJ u odnosu na 24 druga naroda postižu daleko najviše skorove na skali P (psihoticizma) i relativno niske na skali N (neuroticizma). Visok skor na skali "psihoticizma", pojednostavljeno, izražava agresivni i destruktivni naboj pojedinca, a nizak skor na skali "neuroticizma" odražava nespremnost da se kritički i sa zabrinutošću preispituje sopstveno ponašanje.

Indikativno je da samo još jedan evropski narod ima slična odstupanja na ove dve skale - Nemci.

10. Ma koliko to izgledalo protivrečno religijski činoci povećavaju nehumanost u ratu. Naime, svi dosadašnji razlozi za širenje bestijalnosti proističu iz koncepta ubijanja kao radnog zadatka (banalnost zla). Ali, neke religije, svojom doktrinom i praksom uspostavljaju koncept ubijanja kao sveti zadatak (svetost zla). Tako Kaneti, na primer, u uporednoj antropološkoj studiji određuje islam kao ratničku religiju (Canetti, 1984).

Strani autori (Grossarth-Maticek, 1992) građanski rat u Jugoslaviji, kao silnu erupciju zla objašnjavaju, takođe, religijskim razlozima.

Kapor (1982) navodi tri osnovna uslova i ratne situacije u kojima može da bukne agresivnost i nasilnost boraca. To su: a) uverenje da se neprijatelj nalazi svuda, odnosno da bi se mogao naći svuda i na svakom mestu; b) podela odgovornosti za zločine sa drugim saborcima - po horizontali (sa drugovima) i po vertikali (sa starešinama) i c) preka potreba ratnika za aktivnošću: da prvi napadne, da delujući odlučno ovlada borbenom zonom, da kontroliše vatrom prostor, itd.

Osobine ličnosti ratnih zločinaca

Postoje pokušaji da se činjenje ratnih zločina objasni isključivo osobinama ličnosti njihovih počinilaca. Navešću tri takva koncepta nastala na osnovu empirijskih istraživanja i/ili zdravorazumske logike.

Prvi koncept, kako to primećuje Stojković (1992), mogao bi se utemeljiti na Fromovoj (From, 1975) podeli agresivnosti na malignu i benignu. Ratni zločinci su ljudi maligno agresivni. Njih karakteriše visoka inteligencija koju koriste za najmračnije i najnehumanije ciljeve. U ovom konceptu ističe se pojam "kreativnog psihopate" koji označava osobe mučene hroničnim osećanjem dosade. Takvi ljudi, žudeći za moći i vlašću, počinju da se bave politikom, izgrađuju sopstvenu harizmu i postaju vođe društvenih grupa, pa čak i autokratskih režima. Nekoliko empirijskih podataka moglo bi podržati ovaj koncept. Među psihopatama zaista ima dosta "ljudi od uticaja" (političara, javnih delatnika, vojskovođa itd.). Psihopate mogu da budu društveno šarmantni i visoko inteligentni (Mekej, 1978). Utvrđeno je (Gilbert, prema Zvonarević, 1976) da su nacističke vođe najodgovornije za masovne zločine bile visoko inteligentne osobe.

Stojković (1992) pored grupe pojedinaca "sa manje-više izraženom nekrofilnom, sadističkom, autoritarnom ili konformističkom crtom u karakteru" veli da "se ratni zločinci regrutuju iz redova frustriranih marginalaca i izrazito sugestibilnih pojedinaca, bez obzira na sklop crta ličnosti, kao i iz redova ličnih osvetnika".

U drugom konceptu, zasnovanom na ispitivanju esesovaca - masovnih ubica (Watson, 1982) navodi se čitav niz svojstava boraca spremnih da u ratu čine zločine, ali se problematizuje koncepcija psihopatske (patološke) osnove ratnih zločina.

U trećem konceptu, zasnovanom na ispitivanju američkih boraca - vijetnamskih ubica takođe se navode zajedničke crte ličnosti. Upravo podaci o borbenim dužnostima ovih ljudi sasvim će oboriti zdravorazumska uveravanja da se normalni ljudi u ratu uvek humano ponašaju, a da zločine čine samo psihopate (uzgred budi rečeno postoji uverenje da su najveći ratni zločinci u vijetnamskom ratu bili oni civili koji su definisali američku globalnu strategiju "pacifikacije" i formiranja "strateških naselja" u okviru Steli-Tejlorovog plana koji je podrazumevao etničko čišćenje nekoliko stotina hiljada Vijetnamaca, simpatizera i pomagača Fronta nacionalnog oslobođenja videti; Nighowonger, 1967).

Pripadnici SS formacija

Britanski psiholog Diks (Dicks prema Watson, 1982) ispitivao je osobine ličnosti i karaktera 138 nemačkih vojnika optuženih za masovna ubistva tokom II svetskog rata. Utvrdio je da ih odlikuju: "superfanatizam", "nihilistički ateizam"; nedostatak bilo kakve emotivne veze sa ocem i odsustvo nežnosti prema majci; sklonost da se sopstvena neprijateljska osećanja pripišu ljudima i grupama protiv kojih su usmerena; sklonost ka sadizmu; autoritarnost; kasnije zasnivanje braka; rano dobrovoljno stupanje u vojsku; pogibija starijeg brata tokom I ili početkom II svetskog rata; seljačko poreklo; trgovačka ili zanatska delatnost; sklonost ka delanju na užtrb razmišljanja; često razmišljanje o samoubistvu; ekstremno neurotične reakcije straha; bili su, pre rata, prosečni i časni građani; odsustvo osećanja sopstvene odgovornosti za počinjena nedela i težnja da se odgovornost prebaci na drugog, a u zatvoru su bili besprekorni zatvorenici.

Nijedan od ovih esesovaca nije pokazivao znake impulsivnosti, naprotiv, bili su izuzetno samokontrolisani. Međutim, svima im je zajednička karakteristika da su im stanja besa, kada bi jednom u njih ušli, bila izuzetno destruktivna. Destruktivnost je nastajala, bilo zato što su ti ljudi imali nedovoljno jaku unutrašnju kontrolu kada bi spoljašnji izazovi bili žestoki, bilo zato što nisu u dovoljnoj meri posedovali mehanizme zaustavljanja destruktivnih akcija kada bi jednom bile započete.

U zaključku o ličnosti esesovskih ubica Diks navodi tri dominantna zajednička svojstva: da su u svojoj društvenoj sredini važili kao prijateljsko-dobrodušni građani, da su više naginjali stvarima nego ljudima i da su - mada nasilju neskloni - bili izuzetno brutalni kada bi za silom posegli (Watson, 1982).

Vijetnamske ubice

Početak sedamdesetih godina u SAD su se među psihijatrima pročuli izveštaji o slučajevima vijetnamskih veterana (Watson, 1982). Veterani nisu bili psihijatrijski pacijenti u klasičnom smislu te reči. Oni su želeli da se "ispovede", da "govore iz duše" o svojim ratnim doživljajima. Tako su, na primer, dvojica bostonskih psihijatara izvestila o 71 takvom klijentu. Klijenti su govorili o čitavoj skali zverstava koje su sami počinili ili su prisustvovali takvim zločinima: počev od fizičkog zlostavljanja zatvorenika (vojnika i civila) do sakaćenja leševa Vijetnamaca, odsecanja polnih organa muškarcima ili dojki devojkama.

Iz ovih izveštaja moglo bi se zaključiti da ličnosti određenih svojstava, u potpuno specifičnoj ratnoj situaciji, naginju zločinstvu. Koja su to "određena" svojstva? U slučaju vijetnamskih ubica njihove, manje-više, zajedničke karakteristike jesu: seljačko poreklo; nisu bili stariji od 19 godina; najčešće su izgubili starijeg brata, ali ne u ratu; školska uspešnost im je bila različita kao i inteligencija, bavili su se muškim sportovima u kojima je postojao definisan protivnik (npr. fudbal za razliku od lake atletike), češće su bili dobrovoljci nego vojni obveznici (njihova dobrovoljnost, međutim, nije bila motivisana patriotizmom, željom za novcem ili uzbuđenjima, već je to bio njihov način da reše svoje nezadovoljavajuće porodične prilike); pripadali su manjinskim grupama; postojalo je nasilje u porodicama u kojima su odrasli; u detinjstvu su mokrili u krevet, posle treće godine starosti, i imali su sklonosti ka piromaniji.

Psihijatri su uspeli i da odrede borbene dužnosti ovih ljudi koje su oni imali u ratnim jedinicama. To su bili zamenici vođa borbenih grupa (zavisno od borbenih akcija), radio-telegrafisti ili "čelni borci" (pointman), odnosno borci koji su u borbenom poretku išli na čelo jedinice. Ovi ljudi su, jednostavno, "izgarali" u borbi. Oni su izbacili iz stroja tri puta više neprijateljskih vojnika nego ostali borci (i kada se ne računaju nepotrebna ubistva). Drugim rečima, ne radi se o psihopatama koji su u borbu išli gonjeni svojim niskim strastima za ubijanjem, krvlju i patnjom drugih ljudi, već o efikasnim ratnicima, koji su naučili svoj zanat.

Za ovu vrstu ratnika u američkoj literaturi postoje dva naziva: stres-vojnici (Bourne, navedeno prema Watson, 1982) i anđeli-ubice (Flynn, 1991).

Šta određuje ratni zločin: ličnost ili okolnosti?

Po svemu sudeći koncepcije o patološkoj ličnosti ratnih zločinaca ne pružaju dovoljno objašnjenje. Naravno, nije sporno da psihopate u ratu, kao i u miru, čine zločine. Ono što jeste sporno je uverenje da individualna svojstva (moralnost, samilost, ljudska obzirnost, društvena odgovornost itd.) razdvajaju ratne zločince od ostalih boraca. Nisu, takođe, sporni pokušaji da se nađu

zajednička svojstva ratnih zločinaca koja ih razlikuju od onih koji to nisu. Ono što se može relativizovati u vezi sa osobinama ličnosti jeste to da se problem distinktivnih ličnih osobina ratnih zločinaca mora povezati sa pitanjem da li su ljudi drugačijih osobina uopšte imali priliku da "testiraju" svoju humanost u ratu. Na primer, seljačko poreklo, autoritarnost, pripadnost manjinama, nasilje u porodici, mokrenje u krevet, nepostojanje topline u odnosu sa roditeljima, u većini slučajeva ukazuju na niži društveno-obrazovni nivo. Naime, u ratu "obrazovni ili društveni talog ide na prvu borbenu liniju" (Moskos, 1967). Da bi se moglo dokazati da ljudi određenih karakteristika (osobina ličnosti) pre čine ratne zločine nego oni drugi (sa drugačijim osobinama ličnosti) potrebno je i ove druge dovesti na "prvu borbenu liniju" i utvrditi da li će izvršiti ratne zločine ili neće. Ovaj "metodološki" uslov nije ispunjen ni u jednom od do sada navedenih istraživanja. Pri tome moramo imati na umu da svaka oružana formacija ima naredbodavce i izvršioce.

Poznato je da naredbodavci nikako nisu mogli biti pripadnici istih slojeva društva kao oni koji su "izvršavajući naređenja" počinili ratne zločine u borbi. Takođe je poznato da se najveći ratni zločini u formi genocida događaju onda kada uništenje pripadnika jednog naroda postane ratni cilj i/ili deo državne politike, odnosno vladajuće ideologije (na primer, nacističke zemlje u Drugom svetskom ratu). Tada zločin postaje intenzivan, sistematski i sveobuhvatan. Ko formuliše politički interes, ratne ciljeve i vladajuću ideologiju? Svakako, vladajuća elita, ista ona čijih pripadnika ima nesrazmerno malo na prvoj borbenoj liniji. Postoje eksperimentalni podaci (Eysenck & Eysenck, 1983) koji pokazuju da su naredbodavci dvostruko više spremni da učine zlo (naredbom) nego izvršioци (činom). U Majlgramovom (Milgram, 1990) istraživanju poslušnosti (tehnika ispitivanja efekata grupe) pokazano je da se, kada subjekt "samo" naređuje zadavanje "smrtonosnih šokova" žrtvi, procenat slepih poslušnika penje do fantastične cifre od 92,5%.

Stojković (1992) razvrstava ratne zločine u četiri grupe: direktni izvršilac (puca ili "radi nožem" licem u lice), indirektni izvršilac (onaj koji iz artiljerijskih oruđa otvara vatru na zbegove sa ženama i decom i na civilno stanovništvo), direktni naredbodavac (srednji ili visoki komandni kadar svojim komandnim aktima: naredbama, zapovestima i direktivama) i indirektni naredbodavci (politički, državni i nacionalni lideri koji kreiraju ratne ciljeve i vodeću ideologiju). Možda bi se mogla osporiti tvrdnja ovog autora da "bitna komponenta ideologije koja priprema ratni zločin jeste dehumanizacija i satanizacija neprijatelja". Naime, po mom mišljenju, neki oblik satanizacije neprijatelja u ratu jeste nužan (ne naroda već pripadnika njegove oružane sile - o čemu će kasnije još biti reči). Drugim rečima, valja praviti razliku između satanizacije naroda (koja, slažemo se sa Stojkovićem, priprema ratni zločin) i satanizacije ratnika tog naroda, zato što je to bitan motiv sopstvenih boraca (kao što veli Kapor, 1982).

Borac koji u "čišćenju terena" nepotrebno pobije sve pred sobom, žene, decu, protivnike koji više ne pružaju otpor (odlažu oružje ili žele da se predaju) jeste, po definiciji, počinio zločin, jer nije "izbegao nepotrebne žrtve i patnje

koje bitno ne utiču na vojni ishod". U visoko sofisticiranoj armiji to isto čine borci pritiskom na dugme. Očito je da postoji razlika. Jedni su morali neposredno da gađaju "u meso", a drugi su satelitski dobijene koordinate prosledili računaru, pa pritisli dugme. Međutim, ta razlika je potpuno nevažna za definiciju ratnog zločina: u oba slučaja stradaju međunarodnim ratnim pravom zaštićeni muškarci, žene i deca.

Sada je prilika da suprotstavim personalističkom objašnjenju ratnog zločinca drugu, konkurentnu, paradigmu koja, ukratko, glasi: dobri ljudi (svi mi) u "zlim" okolnostima (ratu) mogu činiti zlo. U prilog ovoj paradigmi mogu se navesti tri grupe dokaza: intersubjektivna saglasnost istraživača sa prve linije, eksperimentalni podaci i istovetnost programa za redukciju stresa ratnika sa programom za pripremu ljudi koji bi ubijali po naređenju.

a) Intersubjektivna saglasnost istraživača

Votson (Watson, 1982) na osnovu podataka o mestu i ulozi "ubica" u borbenom poretku, zaključuje da je reč o ratnicima koji su iz neposredne blizine gledali smrt, rane i krv svojih prijatelja, pa je to u njima zapalilo iskra ne samo borbene perfekcije već i sklonosti, u određenim okolnostima borbe, da budu brutalni i nemilosrdni.

Burn (Bourne, prema Watson, 1982), takođe govori o "stres-borcima", koji nakon dužeg boravka na prvoj liniji pod visokim opterećenjem borbenog stresa bivaju spremni na brutalne postupke.

Šara (Shaara, prema Flynn, 1991) govori o "kompleksu anđela ubica" kao načinu da se redukuje strah i preživi rat. "Anđeli-ubice su vojnici koji su se usavršili u poslu koji obavljaju. Oni žive u ambijentu koji nudi samo dve mogućnosti - ubiti ili biti ubijen i oni, zato, ubijaju i to čine veoma efikasno".

Maršal (Marchall, 1951) govori o borbenosti kao načinu preživljavanja pojedinca u jedinici i jedinice kao celine, a ne kao obliku služenja idealima, pa makar oni bili i najuzvišeniji.

Kapor (1982, na osnovu većeg broja stranih autora kao što su Belgler, Bey, Zecchinelli, Bilz, Buss, Cochrane, Fox, Haley, Langer, itd.) govori o prelazu normalne adaptivne borbenosti ratnika na lični doživljaj hostile agresivnosti - stanje u kome mogu učiniti zlodela. Ta tačka prelaska u stanje spremnosti da se ubija, nepotrebno i iz osвете, bila je pogibija i umiranje druga "na rukama".

I sam autor bio je u nekim situacijama u srpsko-hrvatskom građanskom ratu u Slavoniji (selo Čelije), Lici (zaselak Martinovići i Mali Alan na Velebitu) i aerodromu Zemunik kod Zadra u Dalmaciji kada su se desila (odnosno umalo nisu desila) nepotrebna ubistva. Tri su činioca prethodila tome: iznenađenje koje izaziva strah i olakšanje koje se završava "lovom na čoveka", ogromna napetost u borbenom poretku kada se prilikom čišćenja terena očekuje metak svakog trenu i, najzad, pogibija čoveka od ruke sina čiji su roditelji uhvaćeni prilikom čišćenja terena.

b) Eksperimentalni podaci

Majlgram je dokazao da je, grubo rečeno, 33% čestitih i moralnih ljudi bilo spremno da, pod pritiskom autoriteta, poslušno sledi zahtev da ubije čoveka zato što se nije ponašao na očekivani način (Milgram, 1990). U nekim tehnikama ovog eksperimenta procenat "smrtonosnih izvršioca" naređenja autoriteta raste sa prostornom udaljenošću od "žrtve" na 65%, da bi se, u tehnici kada se "samo" prenose ili izdaju naređenja u ime autoriteta, procenat poslušnih zaustavio na 92%. Poređenje Majlgramovih subjekata i ratnika u borbenoj jedinici nipošto nije primereno: vojnici su u neuporedivo težoj situaciji. Zašto? Majlgramovi subjekti su mogli da odbiju poslušnost bez ikakvih posledica po sebe, dok vojnik to ne može, jer bi najčešći proishod takvog čina bila sopstvena smrt - bilo zbog odbijanja naređenja (od ruke svojih drugova i starešina) bilo zbog pomanjkanja solidarnosti sa protivničke strane.

Latein i Darli (Latane and Darley 1970, prema Evans, 1989) analizirali su čuveni stvarni događaj kada je devojka Kiti Đenoveze svirepo silovana i ubijena na očigled više desetina posmatrača, a da niko ništa nije preduzeo da pomogne, uključujući i potpuno bezopasno (za posmatrača) telefoniranje policiji iz sigurnosti vlastitog stana sa čijeg su prozora gledali smrt i slušali zapomaganje nesrećnice.

Zimbardo (1969, prema Watson, 1982) eksperimentalno je organizovao "zatvor" u kome su dobrovoljno prijavljena 24 kandidata (za koje se utvrdilo "da u svim dimenzijama predstavljaju krajnje prosečnu, normalnu, srednjeklasnu, inteligentnu mladež") slučajno podeljena na čuvare i robijaše. Čuvari su se ponašali grubo, sadistički, a jedina razlika (među njima) je bila u učestalosti takvog ponašanja. S druge strane, za pet dana (koliko je eksperiment trajao dok ga nije, iz humanih razloga sam istraživač prekinuo) polovina zatvorenika doživela je emocionalne slomove usled psihičke torture njihovih drugova - čuvara. Fizička tortura nije bila moguća (verovatno jedino zato što to istraživači nisu dozvolili).

c) Istovetnost jedne faze programa za redukciju stresa ratnika sa programom za pripremu ljudi koji bi ubijali po naređenju

Naša je osnovna teza da je brutalnost u ratu oblik, doduše ekstreman, prilagođavanju pojedinca objektivnim zahtevima borbe. Dakle, brutalnost nije individualni već tipičan (adaptivni) odgovor na izazov situacije. Poznato je u ratovodstvu da je najvažniji elemenat za ocenu borbene vrednosti pojedinaca i jedinica borbeno iskustvo (da li je jedinica prekaljena u borbi, da li je samo "vatreno krštena" ili je ljudstvo borbeno "nekršteno"). Značajna strana narastajućeg borbenog iskustva je postepeno navikavanje da se u ratu ubijaju ljudi po naređenju. A ako nije rat, a valja ubijati po naređenju, onda obuka mora da bude "krvava" da se izvršioци naviknu na "radne uslove". U ovom

smislu, istovetnost jedne faze dva programa smatramo ključnim dokazom za tezu da se ratni zločinci, uglavnom, ne rađaju već ih sam rat porađa. No pre nego što pokažemo sličnosti moramo objasniti cilj i suštinu programa za pripremu ljudi koji bi ubijali po naređenju (Watson, 1982).

U vreme Jam-Kipur rata, krajem 1973. godine, kada je izraelska armija preduzela ofanzivu na arapsko okruženje, Palestinci su najavili terorističke napade na američka predstavništva u svetu. Mada je to kasnije demantovano, američka mornarica je, po svemu sudeći, započela jedan program, u svom centru u San Dijegu, čiji je cilj bio izbor i priprema ljudstva za borbenu zaštitu američkih ambasada u inostranstvu. Jednonedeljni program sastavljen od psiholoških postupaka i tehnika vodio je dr Tomas Narut (Narut). Cilj programa je bio da se izaberu i psihološki pripreme ljudi koji će, van borbenog sučeljavanja, kao profesionalne ubice moći da, po naređenju, svuda u svetu (ne samo u okruženju diplomatsko-konzularnog predstavništva) ubijaju pojedince koji organizuju i pripremaju ugrožavanje američkih interesa. Svakako, reč je o jedinicama komandosa čija je upotreba bila planirana kako u smislu stacioniranja (pod lažnim firmama na tlu strane zemlje), tako i pokretnih jedinica koje bi se prebacivale podmornicama. Prema Narutovim rečima (Watson, 1982) program je imao tri dela: selekciju, redukciju stresa i satanizovanje neprijatelja.

Cilj selekcije bio je da se odaberu oni ljudi koji već poseduju "prirodne" predispozicije za plaćene ubice po naređenju. Kriterijumi selekcije bili su: pasivno-agresivna ličnost (ličnost koja se lako disciplinuje, a svoj agresivni naboj usmerava voljno uz sposobnost da otrpi emocionalne provokacije), visok skor na depresiji i psihopatiji (na testu MMPI) i bojom determinisani odgovori na Roršahovom testu mrlja.

Cilj programa za redukciju stresa bio je da selekcijom odabrani ljudi emocionalno otupe na nasilnu smrt drugog čoveka praćenu komadanjem udova uz mnogo krvi i strahovite patnje nesrećnika. Osnovna tehnika bila je prikazivanje filmskog materijala, čiji su sadržaji bili postepeno sve brutalniji (film poput "Umetnost umiranja" koji je i kod nas prikazan). Kandidati su posebnom tehnikom bili primorani da gledaju krvave scene: (nisu mogli da zatvore oči niti okrenu glavu - kao u knjizi Paklena pomorandža (Burges, 1973), a sve vreme su merene emocionalne reakcije uređajima na principu biofidbeka (o principima biofidbeka videti u Radonjić, 1984).

Nakon projekcije kursistima su postavljena pitanja u vezi detalja iz upravo prikazanog filma (na primer, koji je motiv bio na nožu kojim je obrezan mladi crnac). Ovim pitanjima želelo se postići emocionalno otupljivanje, kao i prevlast kognitivnih procesa u emocionalno nabijenoj situaciji.

Ako se ovaj oblik obuke čini nehumanim neka "za utehu" bude i činjenica da istorija pamti i surovije. Stojković (1992) piše: "Tako su u Sparti, radi sticanja okrutnosti i navikavanja na krv organizovane i posebne vojne vežbe (kriptije) u okviru kojih su mladi Spartanci noću izvođeni na drumove da gone i ubijaju robove."

Cilj dehumanizacije neprijatelja je ublažavanje (ili ukidanje) bazičnog stava koji se protivi ubijanju drugih ljudi. Naime, mi učimo socijalizacijom (društvenim i/ili religioznim učenjem - vaspitanjem) da je ubistvo čoveka greh koji se nipošto ne sme počiniti. Naravno, ovakvi stavovi mogli bi potencijalnog ubicu učiniti profesionalno potpuno neefikasnim. Suština postupka je da se pripadniku neprijateljske formacije poreknu ljudski atributi. Tehnika se sastoji u tome da se kandidatima prikazuju filmovi koji modalne ličnosti neprijatelja, njegove grupne odlike, mitove, običaje i kulturu, čine nerazumnim, društveno opasnim, necivilizovanim, satanskim... Kada se priprema akcija smaknuća legalnog predstavnika nekog naroda, onda se on predstavlja kao demagog ili tiranin čija bi smrt bila toplo pozdravljena od njegovog sopstvenog naroda.

Tipične situacije u kojima se vrše ratni zločini

Na osnovu dosadašnjih iskustava stečenih u razgovoru sa borcima i zarobljenicima sa obe strane, kao i na osnovu posmatranja tokom boravka na ratištu, tipičnu situaciju u kojoj se dešavaju ratni zločini možemo opisati na sledeći način: višenedeljno držanje "prve linije" sa manjim pešadijskim čarkama i redovnim artiljerijskim dvobojima, jedinica bez smene, slaba disciplina, upotreba alkohola - a zatim iznenadno "lako" probijanje odbrane protivnika koji "izgubivši živce" posle masovnog artiljerijskog iznurivanja, napušta u panici prednji kraj svoje odbrane na ivici naseljenog mesta, ne omogućivši izvlačenje svog civilnog stanovništva pred upadom druge strane. Upad prati uništavanje simbola protivnika, pljačka lako pokretne imovine i poneko ubistvo domaćina koji pokušava da zaštiti svojinu, sve to praćeno zaglušujućom nacionalnom muzikom i nepotrebnim pucanjem (zbog proživljenog straha i napetosti koja naglo popušta). Kod pojedinaca se u euforičnom i alkoholisanom stanju javljaju maglovite slike sopstvenih ranjenih i poginulih drugova. Tek nakon nekog vremena, dok se ne obezbedi stabilna kontrola teritorije i kada se smeste starešine iz komande jedinice u svoju zgradu, nastupa "pravo vreme nemilosrdnih". Lokalno stanovništvo se prisiljava da "sada i odmah" brzopoteznom učenjem usvoji običajne, religiozne, muzičke i jezičke znakove i izraze pobedničke strane. Kvalitet i brzina "naučenog" obavezno ne zadovoljava "učitelje" (kada je to moguće, uz sve to "učitelji" svoje "učenike" biraju upravo među onim civilima sa kojima su već imali lične ili porodične razmirice u doba mira). Na početku, poduka i ispravljanje grešaka praćeni su sitnim uvredama i sporadičnim udarcima. Očevici govore o postpenom "pojačavanju zla" u ljudima. "Pomama i bes se hrane sami sobom, postepeno narastajući", potpomognuti strahom, očajem i povremenim izlivima samoubilačkog prkosa žrtava, kao i psihofizičkim stanjem "učitelja" na koje utiču umor, preživljeni lični strahovi i patnje bliskih, alkoholisanost, slaba disciplina i nadzor starešina,

preglasna muzika, euforija zbog pobede, "snažno pulsiranje života posle za dlaku izbegnute smrti".

To se, najčešće, završava ubistvima i silovanjima, oboje skoro redovno u grupi: ubistva su grupna zbog podele odgovornosti, a silovanja zbog slabije seksualne želje koju posmatranje pojačava. Silovanja prate dve pojave: selekcija žrtava i brutalnost polnog čina. Selekcija se u početku vrši po kriterijumu fizičke atraktivnosti. Kasnije, skoro svaka žena može biti silovana. Nasilnost polnog čina, pored posmatranja prethodnih silovatelja "u akciji" drugi je elemenat podizanja seksualne spremnosti. Način objublivanja skoro redovno je "pokupljen" iz porno-filmova koji su se "vrteli" u jedinicama svih nivoa.

Ponekad bi neki ljudski gest (učinjen iz beznada ili očajanja) prekinuo smrtonosnu igru nasilja. Trojica ratnika upadaju u kuću u kojoj je bila zgodna majka i ćerka na pragu punoletstva. Oni bi prvo hteli ćerku, ali im njena majka hrabro, vulgarno i potpuno nedvosmisleno (istovremeno) nudi opkladu "da, ako započnu sa njom za ćerku neće imati snage". Do zločina nije došlo zato što je majka svojom seksualnom agresijom potrla paradigmu silovanja, čija je draž (za silovatelja) u strahu žrtve, a ne u požudi kako se to inače pogrešno veruje. Tim pre, jer ratnicima zbog napetosti oslabe polne želje, mada ne i potencija.

U druga dva slučaja lične osvetnike sprečili su njihovi drugovi. U prvom, nesuđeni ubica bio je u izuzetnom afektu. Skoro pomračene svesti želi da osveti smrt svog brata. Međutim, njegov kum istrčava ispred smrtno poplašene porodice (muž, supruga i sredovečni sin) sa sledećim rečima: "Ako ih zakolješ, ti ćeš sigurno poludeti. Znam te!" (Da je kum imao pravo, potvrdio je gest nesuđenog ubice posle par sati. Naime, završivši čišćenje terena u povratku u bazu jedinica je dosta dugo pešačila pored nabujale reke tražeći gaz. Imali su po jednu konzervu i pola hleba. Zastali su da prezalogaje. Nesuđeni koljač nesuđenoj žrtvi, majci ubice svog brata, daje pola svoje vojničke konzerve. Patetičnu scenu posmatra i kum pa veli, kao za sebe: "Prokleti rat, jadni ljudi"). U drugom slučaju, nesuđeni koljač želi da "izravna mirnodopske račune" sa jednim zarobljenim protivničkim borcem, ali ispred nesuđene žrtve, sa automatskom puškom u ruci, stoji drugi ratnik-saborac i kaže: "Samo preko mene mrtvog".

Poslednji slučaj je sasvim izuzetan. Više dana iza svoje jedinice koja se povukla iz seoceta, zaostao protivnički borac igra "na blef" smrtonosnu igru (pretvara se da je pripadnik poredničke strane). Biva provaljen pa se igra fatalno završava za njega. Ono što je izuzetno u ovom slučaju jeste zapravo sam "blef" koji ga je koštao glave. Da se predao verovatno bi ostao živ. Ovako, dobro započetom igrom i slučajnim otkrićem prevare, u svojim protivnicima on je podstakao lovački nagon. Ljudi su prihvativši igru, krenuli u lov na njega. On tada čini i drugu grešku: umesto da se preda, on se ponaša kao divljač - pokušava, u paničnom strahu, da pobegne na biciklu. Atmosfera opuštenosti i igre na licima gonilaca izmamila je veselje, radost i strast, lišivši ubistvo njegove tragike, a ubice osećanja da su počinili kolektivni zločin.

Mere i postupci radi smanjenja brutalnosti u ratu

Na osnovu svega do sada rečenog proizlazi generalni stav da je brutalnost redovan pratilac rata. (To nije samo stav ovog autora: videti, na primer, Watson, 1982, 11. Poglavlje). Ukratko, dok ima ratova biće svirepih ratnika. Potpuno isključivanje ratnih zločina jeste sveti, ali nerealan zadatak. Ipak, nemogućnost doseganja ideala "čistog rata" (kao suprotnost "prljavom") ne može nikome biti izgovor da ne preduzima mere i postupke radi smanjenja nepotrebnog zla u ratu.

Prva mera je zapravo u nadležnosti međunarodne zajednice, a tiče se pravovremenog sprečavanja da se na nivou neke države ili oružane sile formira ideologija ili ratni cilj biološkog uništenja stanovništva neprijateljske zemlje. Raznim do sada već poznatim mehanizmima međunarodni činioци mogu postići taj zadatak. Time će se u ratu, ako je već neizbežan, izbeći mogućnost da se ratuje do "smrti" jedne strane, već samo do tačke kada gubitnik mora prihvatiti pregovore. U tom smislu i međunarodna zajednica može pomoći da se spreči srljanje u propast one strane koja je beznadežno izgubila rat. Naravno, time će se bitno smanjiti masovnost žrtava i patnje stanovništva, a ratnici lišiti osećanja da vrše "sveti zadatak uništavanja zla" uništavanjem naroda druge strane.

Zadatak svake oružane sile morao bi da bude da vojnici u borbenoj obuci saznaju i nauče osnovna pravila humanitarnog prava. To podrazumeva zahtev da se ona imaju poštovati u svakoj prilici. Vojnici moraju da znaju da ih ni naređenja pretpostavljenih starešina ni protivnikovo nepridržavanje istih pravila ne oslobađa odgovornosti za ratne zločine. Naravno, zadatak je komandanata da rat vode tako da ostvaruju borbene ciljeve i da, smanjujući nepotrebne patnje protivnika, "štede" i svoje ljudstvo.

Vojnici tokom obuke treba da saznaju jedan od principa griže savesti, a to je da ona deluje tek nakon izvesne vremenske distance. Kada oslabi i nestane borbeni bes i mržnja javlja se i jača osećanje griže savesti za počinjena zlodela. To naknadno samokažnjavanje može biti surovije od bilo kog kažnjavanja iz okoline počinioца. Vojnike treba podsetiti da mogu uteći sudu i pravdi društva, ali ne i sudu svoje savesti.

Tokom obuke uvek valja insistirati i na ličnoj odgovornosti pojedinca za ono što učini ili propusti da učini, da ne bi u ratu svoju odgovornost za zlodela utapao u kolektivnu, delio sa drugima ili otpisivao na račun "izvršenja naređenja".

Činjenica je da mržnja u ratu pokreće ljude čineći ih sposobnim da ratuju, ali i da ubijaju. Pa ako se već bez mržnje ne može, onda borce valja učiti da mržnju raspodeljuju na svoje naoružane protivnike, a ne i na sve ljude naroda kome protivnik pripada.

Vojnike valja u miru, u ratu pogotovo, učiniti slobodnim da po sopstvenoj meri prihvataju i/ili praktikuju religiju: bar neko će biti pokoleban da nepotrebno ubija plašeći se božje kazne.

Vojnici i u miru moraju da eksplicitno saznaju da je sopstvena nemilosrdnost u borbi mač sa dve oštrice: ova druga seče nemilosrdne. Naime, komandir koji izda naređenje da "nema zarobljenih" mora da zna da će njegovi ljudi svojom krvlju platiti bezizlaz svojih protivnika koji će, hteli to ili ne, silom morati da se bore do sopstvene pogibije i ne pomišljajući na predaju.

Sprovođenje i čuvanje zarobljenika u ratu treba, čim to okolnosti dozvole, poveriti ljudstvu koje nije bilo borbeno angažovano prema neprijateljskoj jedinici iz koje su zarobljenici. Time će se izbeći lična osveta ratnika koji su izgubili svoje drugove. Treba izvršiti selekciju zarobljenih ljudi, starešine odmah izdvojiti kao i "prirodne" vođe i posebno ih obezbediti da bi se smanjile šanse za organizaciju bekstva. Ljude treba upozoriti na univerzalno važenje pravila da je dužnost časnog vojnika da pokuša bekstvo, a da neuspešni begunac ne sme, po međunarodnom ratnom pravu, biti kažnjavao, već samo strožije čuvan i nadziran.

Dok traju borbena dejstva, odnosno neprijateljstva, ne bi trebalo vršiti razmenu ratnih zarobljenika među sukobljenim stranama. Razmenjeni bivši zarobljenici koji su ponovo uključeni u borbene jedinice izgleda da postaju lični osvetnici. Ma koliko uslovi u zarobljeničkom logoru bili čovečni, sam čin zarobljavanja, prihvata i života u logoru duboko je ponižavajući za ljudsko i ratničko dostojanstvo. Kako kažu bivši zarobljenici, samo po sebi zarobljavanje povećava stepen mržnje. Mržnja rađa slepu žudnju za osvetom. Osveta se doživljava kao duševno pročišćenje i rasterećenje, čak oslobađanje od noćnih mora ("umirenje krvi", kako to reče jedan borac iz Like, bivši višemesečni sužanj iz gospičkog zatvora). Naravno, tortura i šikaniranja u zarobljeništvu povećavaju stepen zatrovanosti mržnjom.

Treba dozvoliti neutralnim međunarodnim humanitarnim organizacijama i predstavnicima sila zaštitnica posete zarobljeničkim logorima. To će osoblje u takvim logorima naterati da sa merom poštuju život i dostojanstvo neprijatelja poverenog im na čuvanje.

Kada to dozvoljavaju drugi uslovi treba prebaciti lične osvetnike ili one koji su željni krvi iz "običnih" borbenih jedinica u specijalne. Naime, specijalne jedinice (diverzantske, izviđačke) i onako moraju, po sili svog zadatka, da u borbi deluju brutalno, ali efikasno (zato je disciplina bespogovorna), protiv protivnika koji nikada nije bespomoćan ("specijalci" se angažuju za "specijalne" zadatke). Ukratko, svaka nepromišljena emotivna akcija biva odmah kažnjena - od protivničke ili svoje strane.

Ne samo zbog smanjene borbene efikasnosti svog ljudstva, već i zbog razloga o kojima je sada reč, u ratu treba sprečiti upotrebu, barem u borbenoj zoni, alkohola ili drugih omamljujućih sredstava (raznih prirodnih i sintetičkih droga, na primer). Prema izjavama učesnika "omamljen čovek biva pokrenut niskim strastima", "bespoštednom mržnjom", "ubilačkim besom" ili "suludom hrabrošću", a to povećava mogućnost dešavanja zlodela.

Na privremeno zaposednutim teritorijama sa neprijateljski raspoloženim stanovništvom, pokrete i logorovanja jedinica treba uvek borbeno obezbeđivati respektivnim snagama koje će obeshrabriti protivnike da vrše prepade ili

postavljaju zasede. Sopstvenim vojnicima treba zabraniti usamljeničke izlete i kontakte sa, na izgled, mirnim civilima.

Starešine valja da znaju da neaktivnost vojnika ne vodi ničemu dobrom. Kada nemaju šta da rade po naređenju, ljudi će sami organizovati zanimanje. U opisanim situacijama postoji opasnost od maltretiranja, silovanja i ubistava.

Jedinice u borbenom dodiru treba češće smenjivati kada za to ima raspoloživih rezervi, a taktička situacija to dozvoljava. Duži boravak na prvoj liniji čini ljude oguglalim i naviknutim na krv, bol i suze, svoje i protivničke. Tada borbene akcije postaju nepotrebno destruktivne, a ljudi spremni na brutalnost i nemilosrdnost.

Najzad, sprečiti povrede čovečnosti na bojnopolju nije toliko teško (naprotiv, najlakše je na nivou jedinice) ako postoji čvrsta komanda, dobra disciplina i eksplicitna pretnja da će zločini biti kažnjavani, a zločinci gonjeni po zakonu nakon završetka rata. Zašto tek tada? Najvažniji razlog je to što bi se u suprotnom trebalo lišiti najboljih boraca (kao što smo već videli) kada su oni najpotrebniji.

Reference

- Burges, A. (1973): *Paklena pomorandža*, Beograd, Beogradski izdavački zavod.
- Canetti, E. (1984): *Masa i moć*, Zagreb, Grafički zavod Hrvatske.
- Despot, M. (1989): *Čovečnost na bojnopolju*, Beograd, VINC.
- Enciklopedijski leksikon - osnovi narodne odbrane*, (1969) Grupa autora, Beograd, Interpres.
- Evans, R. (1989): *Graditelji psihologije*, Beograd, Nolit.
- Eysenck, H. & Eysenck, M. (1983): *Der durchsichtige mensch*, München, Kosel-Verlag.
- From, E. (1975): *Anatomija ljudske destruktivnosti*, Zagreb, Naprijed.
- Flynn, F. (1991): Preparing self for Combat; *Military Review*, NOL LXXI, str. 77-87 (prevod dr Zoran Kilibarda).
- Grossarth-Matickec, R. (1992): Der Hass auf dem Balkan, *Psychologie Heute*, mart, broj 3, (prevod Sonja Milojević).
- Kapor, G. (1982): *Ratna psihijatrija*, Beograd, VIZ.
- Marchall, S.L.A: (1951): *Ljudi protiv vatre*, Beograd, Mala vojna biblioteka.
- Mekej, D. (1978): *Klinička psihologija: Teorija i praksa*, Beograd, Nolit.
- Milgram, S. (1990): *Poslušnost autoritetu*, Beograd, Nolit.
- Moskos, C. (1967): *Ispitivanje borbene motivacije američkih trupa u Vijetnamu*, Deutscher Verlag (prevod Zagorka Mrčavica).
- Nighowonger, W. (1967): *Rural pacification in Vietnam*, New York.

Stojković, V. (1992): Ratni zločinci, *Vojska*, 10.09.1992. Beograd.

Šipka, P. (1988): *Ličnost Jugoslovena opisana rezultatima na Aizenkovom upitniku EPQ*, *Psihologija*, 3, 59-72.

Watson, P. (1982): *Psychokrieg*, Wien, Econ.

Zvonarević, M. (1976): *Socijalna psihologija*, Zagreb, Školska knjiga.

An addendum to the war crimes psychology

PETAR KOSTIĆ

This paper represents an attempt to explore more deeply the circumstances and factors determining the war crimes in the armed battles. The investigation is based on the observations made during the author's presence in the war zones and on the analysis of the relevant literature.

The factors enhancing inhumanity in the war include: situation-tactical, normative-combat, social factors and the specific conditions determined by the warfare circumstances.

The basic finding is that the circumstances/environment advance doing the war crimes more than the personality of their doers. Anyway, does not the quantity of war crimes highly exceed the capabilities of the predisposed individuals to commit them?

The environmental explanation of the war crimes is founded on three groups of evidence: intersubjective agreement of the researchers studying the issues of the brutal war crimes, experimental data and the fact that the professional killers' training does not focus on the personality but on the "objective" excuses for the necessity of killing and on the environmental encouraging of emotional states in which the murders are committed (not only in war).

The author also describes the circumstances and the dynamics of murders and raping in the Yugoslav civil war.

The measures and procedures for decreasing the brutality in the war include a number of tactical and command measures and procedures. However, the two of them are crucial: a firm combat discipline and the dual responsibility: of those giving orders and the ones obeying them.

Key words: war, war crimes, personality characteristics, combat situation, war crimes prevention.